

BİR İKTİSAT TARİHİ KAYNAĞI OLARAK SİNEMA: “MODERN ZAMANLAR” FİLMİ ÜZERİNDEN FORDİZME VE BÜYÜK BUHRANA BAKIŞ

Abdulkadir ATAR, Dr. Öğretim Üyesi
Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
a.kadir83@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5721-9826>

Fatih SEL, Doktora Öğrencisi
Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İktisat ABD
fatihsel@karabuk.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-5718-235X>

ÖZET

Tarihsel süreç içerisinde sosyolojik ve politik değişikliklere yol açan tüm olgular gibi ekonomik krizler de sinemada kendisine yer bulmuştur. Bahse konu tarihsel olguların/olayların sinemaya aktarılması bazen sinema teknolojisinin olmayışı sebebiyle yüzlerce hatta binlerce yıl sonrasını beklerken, bazen de bu teknolojinin varlığına rağmen ertelenmiştir. Modern Zamanlar filmi ise Büyük Buhran'ın yaşanmasından birkaç sene sonra, henüz etkileri olanca ağırlığıyla sürerken beyaz perdeye aktarılmış bir yapımdır. Bu özelliğiyle benzer ekonomik ve politik filmlerden ayrılmakta ve süreci tüm sıcaklığıyla mizahi bir dil ve sinematografiyle göstermenin yanı sıra endüstrileşme ve özel teşebbüslerin işleyişine ilişkin önemli eleştiriler de getirmektedir. Başrollerini Charlie Chaplin ve Paulette Goddard'ın paylaştığı, yönetmenliğini ise Charlie Chaplin'in üstlendiği 1936 yapımı film, değeri zaman içerisinde anlaşmış ve sinema tarihinde başyapıt olarak anılan bir film olmayı başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modern Zamanlar, Fordizm, Büyük Buhran, İşsizlik

Jel Kodları: Z11, NO1.

CINEMA AS AN ECONOMIC HISTORY SOURCE: ACCORDING TO THE “MODERN TIME” MOVIE AN OVERVIEW OF FORDISM AND THE GREAT DEPRESSION

ABSTRACT

Economic crises, like all the facts that have led to sociological and political changes in the historical process, have found their place in the cinema. The transfer of the mentioned historical facts / events to the cinema is sometimes delayed despite the existence of this technology, while waiting for hundreds or even thousands of years later due to the absence of cinema technology. The Modern Times film is a production that has been transferred to the big screen a few years after the Great Depression, while it still continues with its weight. It differs from similar economic and political films with this feature, and besides showing the process with a humorous language and cinematography with all its warmth, it also brings important criticisms regarding the industrialization and the functioning of private enterprises. The 1936 film, starring Charlie Chaplin and Paulette Goddard and directed by Charlie Chaplin, has agreed on time and has become a masterpiece in the history of cinema.

Keywords: The Modern Times, Fordism, The Great Depression, Unemployment.

Jel Codes: Z11, NO1.

1. GİRİŞ

İktisat tarihi disiplini, klasik iktisatın yöntemine bir itiraz olarak ortaya çıktığı dönemden itibaren iktisat teorisinin inşa edilebilmesi için her bir toplumun tarihi realitesinden yararlanması gerektiği fikriyle varlığını sürdürmüştür. Ortaya çıkan bu disiplin iktisatın ve tarihin metotlarını bünyesinde toplayarak melez bir yapıya kavuşmuştur. Buna göre iktisat tarihinin kaynaklarını da aslında tarih disiplininin kaynakları oluşturmaktadır. Genelde tarih, özelde iktisat tarihi çalışmalarında kullanılan birçok farklı kaynak türü vardır. Hukukî belgeler, edebî eserler, antropolojik ve arkeolojik kalıntılar, hatıralar, günlükler, seyahatnâmeler bu kaynakların başında gelmektedir. Sinema ve televizyon yapımları ise yakın tarih için bir kaynak olarak değerlendirilmektedir (Tabakoğlu, 2015, s. 31). Dünyada bir saati aşkın ilk uzun metrajlı film, 1906 yılında Avustralya’da çekilen “The Story of the Kelly Gang” adını taşıyan yapımdır. 1912’ye geldiğinde Avustralya’da 30 adet olmak üzere, Avusturya, Danimarka, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Japonya, Norveç, Polonya, Romanya, Rusya, Amerika Birleşik Devletleri ve Yugoslavya’da uzun metrajlı filmler çekilmişti (Nowell-Smith, 1996). 1916 yılına geldiğinde ise “The Camera as Historian” adıyla İngiltere’de bir kitap neşredilmişti (Burke, 2001, s. 159). Öyleyse denilebilir ki XIX. asrın son çeyreğinde ortaya çıkan kamera, XX. asrın ilk çeyreği itibariyle bile bir tarih malzemesi sunma özelliğini belirginleştirmiş, bu alanda bir literatür ortaya çıkmaya başlamıştı. 1925 yılı itibariyle Amerika’da Los Angeles’in batısında yer alan küçük bir taşra yerleşim birimi olan Hollywood, sinema alanında bir sistem olarak tüm dünyayı domine ediyordu (Nowell-Smith, 1996). Birkaç satır önce zikredilen ve yazarlarının kendi ifadesiyle Birinci Cihân Harbi’nin karanlık gölgesinde 1916 yılında kaleme alınan kitapta kameranın olay ve olgulara şahitliğindeki üstünlüğü şöyle tarif edilmektedir:

“Çok sayıda modern kitap, yeni çaba ve düşüncenin bir sonucu olarak değil, diğer kitapların yeniden canlandırılması olan bir tür “parazit” tir. Hiçbir teknik literatür dalı fotoğrafçılıktan daha gerçek değildir. Bu kitap kendisini (ileride) haklı çıkarsa da çıkarmasa da en azından dürüst bir kitap yazma sürecinin parçasıdır. Her ne kadar kaba bir taslak bilgi sunuyor olsa da pratik deneyimlere dayalı biçimde yazılarak kaleme alındığı için belirli bir değeri haiz olması gerekmektedir...” (Gower, Jast, & Topley, 1916)

Sanayi devrimiyle başlayan seri üretim ve makineleşme serüveni, kapitalizmin en önemli itici gücü olmuştur. Üretimde modern makinelerin kullanılmaya başlanması emek arzının maliyetlerini düşürmüş, makineleşmenin yaygınlaşması ve teknolojisinin gelişmesi de

işsizliği artırarak çalışanların işsiz kalmamak adına düşük ücret ve sosyal haklarla çalışmalarını kabullenmek zorunda kaldıkları bir sürece yol açmıştır. Üretimde yaşanan sürekli artışların hızını kesen en önemli krizlerden birisi 1929 yılında yaşanan ve dünya iktisat literatürüne “Great Depression” olarak geçen büyük buhrandır. Büyük buhran büyük bir talep yetersizliğine, fabrikaların kapanmasına ve dünya çapında işsizlik artışına sebep olmuştur. 1929 Buhranı öncesi artık alışılabilir seri üretim anlayışı ve kriz sonrası yaşanan işsizlik, sefalet, eylem gibi kavramlar filmde Charlie Chaplin ve çevresi üzerinden eleştirilmekte ve irdelenmektedir.

2. LİTERATÜR

Bir iktisat tarihi çalışması olarak incelemeye aldığımız “Modern Zamanlar” filmi tespit edebildiğimiz kadarıyla Türkiye’de müstakil bir tez başlığında ele alan bir lisansüstü teze konu olmamıştır. Bununla birlikte başlığında ve içeriğinde mezkûr filmi konu edinen araştırma makaleleri ve tezler bulunmaktadır.

Kamil Orhan (2010) “ “Modern Zamanlar” Film ve Dönemsel Bir Çalışma İlişkileri Yorumlaması” başlığını taşıyan makalesinde endüstriyel çalışma ortamını film aracılığıyla analiz etmiştir. Orhan, Chaplin’in bu sinema eserinin akademik çalışmalardan çok önce kapitalist sistemin bir reddi olarak egemen ideolojileri sorguladığını bildirmektedir (Orhan, 2010, s. 148).

Müzeyyen Gümüş (2019) yüksek lisans çalışması olarak “Politik Sinemada İşçi Sınıfı Temalarının İşleniş: Ken Loach Sineması” başlığını taşıyan bir tez hazırlamıştır. Üç bölümden oluşan tezin sinemada politik yaklaşımla ele alınan erken dönem kuramcılarının eserlerine yer verilmiştir. Bu eserler arasında Charlie Chaplin’in “Modern Zamanlar” isimli sinema filmi de yer almaktadır. Gümüş, tez çalışmasında Chaplin’in politik tutumundan ve sinema diliyle ideolojisini kitlelere aktarımından bahsetmektedir (Gümüş, 2019, s. 22-23).

Göknil Nur Koçak, Meryem Ezgi Özkan, Aslı Taner (2019) tarafından kaleme alınan ve “Charlie’nin Modern Zamanlar’ından, Google’ın Genç Çıracıklar’ına; İş Yaşamında Gelenekselden Rekreatife Geçiş” başlığını taşıyan makale çalışması da “Modern Zamanlar” ve “Genç Çıracıklar” filmlerini mukayeseli bir şekilde ele alarak bu filmler üzerinden geleneksel iş ve ortamları ile rekreatif iş ve çalışma ortamlarını incelemektedir (Koçak, Özkan, & Taner, 2019).

2.1.“Modern Zamanlar” Filmi Zâviyesiyle Fordime Bakış

1914 yılında bir teknolojik devrim gerçekleşti. Henry Ford ilk defa fabrikalarında üretim hattı teknolojisini kullanmaya başladı. Sembolik olarak Fordizmin başlangıcı Henry Ford’un araba montaj hattını Michigan’da kullanması oldu. Bu teknolojinin kullanılmaya başlaması ayrıca yeni bir birikim rejiminin ortaya çıkması anlamına geliyordu. Gramsci’nin ilk olarak kullandığı fordizm kavramı, sermaye birikiminin kitlesel olarak üretilen ürünlerle, aynı zamanda ortaya çıkan kitlesel tüketime dayanıyordu. (Ünal, E. 2012, s. 37) Ancak fordizmle sağlanan üretim artışı, piyasada o denli bir arzı sağlayacak talep mekanizmasının oluşmamış olması sebebiyle 1929 krizine giden süreci destekleyici bir unsur haline de gelmişti.

Modern Zamanlar filmi ekrana yansıyan; “Modern Zamanlar. Endüstri ve Özel Teşebbüsün Hikayesi. İnsanlık Mutlu Olmak İçin Çaba Gösteriyor.” sözleriyle başlamaktadır. Bu başlangıç aslında bize filmin arketipini anlatmaya yeterli olacaktır. Filmin ilk sahnesinde bir koyun sürüsü gösterilmekte ve hemen ardından fabrikadaki işlerine gitmek üzere metrodan çıkan çalışanlar gösterilmektedir. Fabrika çalışanları; sorgusuz sualsiz ve birbirini takip eden bir bilinçsizlik düzeyinde sürüler halinde yaşayan koyunlarla eşdeğer düzeyde gösterilmektedir.

Filmin kahramanı CC¹ bir fabrikada çalışmaktadır. Bu fabrikada sanayinin vazgeçilmezi ve gücünü gösteren en önemli malzeme sayılan çelik ve çeliğe dayanan üretim yapılmaktadır. Fabrika içindeki üretim ve güç dağılımı ise modern bir kapitalist hikayeye dayanmaktadır. CC bir makinede durmadan aynı vidalama işini yapmakta ve neredeyse hiç mola dahi vermemektedir. Öyle ki; tüm birimleri kamerayla izlemekte olan müdür bir tuvalet molasına ve sigara içilmesine dahi müsaade etmeyecek kadar acımasız ve işkolik bir görüntü vermektedir. Tüm proseslerin ve çalışanların izlenmesi; çalışanlar üzerinde büyük bir baskı yaratmaktadır.

“Bellows Beslenme Aygıtı” isimli bir cihaz fabrika müdürüne tanıtılmakta ve CC üzerinde bir denemesi yapılmaktadır. Cihaz ilk bakışta müdürün çok hoşuna gitmektedir ve sebepleri de filmde açık bir şekilde ifade edilmektedir. Cihazın amacı çalışanları otomatik ve birbirine bağlı birkaç mekanizma ile beslemektir. Bunun sayesinde çalışanlar yemeklerini yemek için ayrıca bir çaba sarf etmeyecek, dolayısıyla üretimde herhangi bir aksama olmayacak, masraflar düşecek ve fabrika daha az maliyetle daha fazla üretim yapacaktır.

¹ Charlie Chaplin

Kapitalist üretim sisteminin en temel amacı sayılan minimum maliyetle maksimum faydanın sağlanması hususunda sağlayacağı açık yarara rağmen cihaz pratikte düzgün çalışmayacak ve CC'yi adeta dövecektir.

Seri üretim bandında kendisini sürekli tekrarlayan vidalama işini yapan, sigara molası veremeyecek kadar disiplinli ve acımasız bir çalışma ortamına mecbur bırakılan ve üstüne beslenme aygıtından dayak yiyen CC, sonunda ruh sağlığını koruyamayarak delirip fabrikayı birbirine katmış ve makineleri bozmayı başararak kendisini psikolojik tedavi altına aldırırken fabrikayı da işlemez hale getirmiştir.

2.2.“Modern Zamanlar”ın Büyük Buhran ve Etkilerine Bakışı

1923-29 döneminde finans sektöründe aşırı hareketlilik yaşanmıştı. İnsanlar tüm tasarruflarını banka mevduatlarından çekmiş, hisse senetlerine yatırmışlardı. Hisse senetlerinin çoğunluğunu emlak piyasası oluştururken, 1926 yılında yaşanan iki kasırga buradaki arazi fiyatlarının değerini düşürmüştü. gelecekteki karlar üzerinden borçlananları zor durumda bırakmıştı. Finans sektöründe yaşanan bu olumsuzlukların diğer bir nedeni de sektördeki denetimsizlik ve gerekli kanunların yoksunluğuydu. New York borsası batınca bankalar da battı. Aynı dönemde reel sektörde de aksaklıklar mevcuttu. Hâkim iktisadî görüş gereği devletin ekonomiye müdahalesinin en az seviyede olması monopollerin oluşmasına uygun bir zemin hazırlıyordu. Böylelikle rekabet azalarak fiyat ve üretim etkileniyor ayrıca finans sektöründe manipülasyonların yaşanmasına neden oluyordu. Tüm bu iç faktörler krizin ABD’de başlamasının neden olurken ABD başkanı Hoover’ın borç politikası dünyayı bu krizin eşiğine getirmişti. Hoover, borçlu ülkelerin altın rezervlerin yetersizliğini bildiği halde alacağını altın olarak tahsil etmedeki tutumu dünya ticaretinin %60 oranında gerilemesine neden olmuştu. (Ay, H. Uçar, Ö. 2015, s.12-13)

Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan temel dengesizliklerin aşılammaması ve gelişmiş ülkelerdeki hatalı iktisat politikaları nedeniyle, dünya ekonomisi 1929 yılından itibaren ciddi bir bunalıma sürüklendi. (Pamuk, Ş. 2012, s.185) Dünya tarihinde onlarca kriz yaşanmıştır. Yaşanan krizlerin bazı ortak noktaları vardır. Bunlardan bazıları: krizin aşırı üretim olgusu olması, krizlerin genel olması yani birçok ülkenin bağımlı olarak etkilenmesi ve krizlerin kapitalizmin bir ürünü olmasıdır. Yaşanan krizlerden farklı olarak 1929 Ekonomik Buhranı, diğerlerine nazaran daha uzun sürmüştü ve etkileri tüm dünyaya yayılmıştır. (Erbay, R.E. Hemen, B. 2019, s.124)

Büyük Buhran, sanayileşmiş ülkelerde yaşayan insanların büyük kısmı için kitlesel işsizliğe neden olurken, ilgili ülkelerde alınacak siyasi ve ekonomik kararlar üzerinde büyük ve yaralayıcı etkiler meydana getirmiştir. Çünkü, işsizlik yardımı da dahil sosyal güvenlik sisteminin, özellikle de uzun dönemli işsizlik için, yeterli olmadığı görülmüştür. Büyük Buhran'ın yol açtığı felaket ve belirsizlik duygusunun iş çevreleri ve politikacılar arasında yaygınlık kazanması, krizin şiddetini daha da arttırmıştır. (Bakırtaş, I. Tekinşen, İ. 12, s.84)

Hastanede gördüğü tedavinin ardından taburcu olarak sokağa çıkan CC iş arama başlamıştır ancak filmde de krizin etkileri açıkça gösterildiği üzere dükkanlar kapanmıştır ve etrafa gözle görünür bir işsizlik ve sefalet ortamı hakimdir. Zaten biraz sonra işsizler tarafından yapılan eyleminin arasında kalacak ve bir talihsizlik sonucu komünist önder sıfatıyla tutuklanarak cezaevine konulacaktır.

Cezaevinde yaşanan bir ayaklanmayı farkında olmadan kullandığı uyuşturucunun verdiği özgüvenle tesadüfen bastıran CC, gardiyanlarla ve cezaevi yönetimiyle iyi bir ilişki kurmuş ve rahat bir şekilde cezasının infazı gerçekleşirken gazetesini okumakta ve kahvesini içmektedir. Hücrelerinde okuduğu bir gazetede görülen “Grev ve Ayaklanma. Halk Ekmek Kuyruklarına İsyân Etti” başlığı ise dönemin ekonomik ve siyasi koşullarına iyi bir örnek olmaktadır. Ceza almasına sebebiyet veren grev ortamının dışarıda devam ettiği bu başlıktan anlaşılmaktadır. Affedildiği ve cezasının ortadan kalktığını öğrendiği an söylediği “Biraz daha kalamaz mıyım, burada çok mutluyum?” sözleri de, insanların en büyük arzularının özgürlük olduğu halde özgür olmak istemeyişinin altında yatan ekonomik sebepleri açıklamaya yeterlidir. Bir evi olmayan-ki film boyunca hep bir ev arzusu taşıdığı pek çok sahnede gösterilmiştir- CC, dışarıda işsizlik ve açlıkla mücadele etmek zorunda kalacağını bilincindedir.

Affedildikten sonra ise tekrar cezaevine girmeye çalışmakta olduğu görülmekte ve babasını bir eylemde kaybetmiş olan filmin diğer kahramanı olan Paulette Goddard ile karşılaşmaktadır. PG² evsiz bir kızdır ve beslenmesini hırsızlık yaparak sağlamaya çalışmaktadır. Zaten CC ile tanışmaları da fırının aracından ekmek çaldığı sırada çarpışmaları sayesinde gerçekleşmiştir. PG'in daha önce muz çaldığı ve sonrasında et çaldığı sahneler de yaşadığı sefaleti göstermesi açısından destekleyici unsurlardır. CC ekmek hırsızlığını üzerine

² Paulette Godard

almakta, buradan bir sonuç alamayınca bir lokantada yemek yiyerek kendini polise ihbar etmekte ve hapse girmeye çalışmaktadır.

Bir mağazada gece bekçisi olarak çalışmaya başladığında hem kızın hem de kendisinin barınma ve beslenme sorunlarını çözecek oluşuna sevinmekte olduğu görülmekte ancak daha ilk gecesinde mağaza soyulmaktadır. Soyguncuların söylediği “biz hırsız değiliz, açız” söylemi ve soygunculardan birisinin çalıştığı çelik fabrikasının kapanması sonucu işsiz kalan eski bir arkadaşı olduğunun ortaya çıkması sonucu beraber sarhoş olmuşlar, sızıp uyuyakaldığı için de işinden kovulmuştur. Mağazadaki sıcak yatak, kıyafetler ve yemekler onlara uzun süredir ihtiyaçları olan temel gereksinimleri bir geceliğine de olsa sağlamayı başarmıştır.

Krizin etkisinin hafiflemeye başladığı ve fabrikalar yeniden açılıyor başlığını gördüğünde eski iş yeri olan fabrikaya giderek kapının önünde bekleyen yüzlerce işsiz arasında işe girmeyi başarmış ancak buradaki girişimi de ustabaşını makineye sıkıştırarak kovulmasıyla son bulmuştur.

Filmin sonunda kızın sokakta keşfedilerek bir barda şarkı söylemeye başlaması, para kazanması ve güzel kıyafetler giyinebilmesi belki de Amerikan Rüyasının bitmediğini göstermek adına bir örnek olmuşsa da CC burada da kalıcı olamamış ve kimsesiz çocuklar ofisi tarafından aranan kızla birlikte oradan da kaçmak zorunda kalmışlardır.

3. SONUÇ

Bu çalışmada bir iktisat tarihi kaynağı olarak değerlendirilen sinema filmi şüphesiz senaristi ve yönetmeni ile belirli bir ideolojiyi yansıtan ve değer yargısı içeren bir sanat yapımıdır. Charlie Chaplin toplumu ilgilendiren, dönüştüren ve özellikle insanların acı çekmesine sebebiyet veren olayları birçok filminde toplumcu bir bakış açısıyla yansıtmaya çalışmıştır. Modern Zamanlar filmi de bu anlamda önemli bir örnektir. Fordizm, endüstrileşme, işsizlik gibi kavramların ekonomik ve sosyolojik etkilerini göstermeye çalıştığı bu filmin bugüne değerini artırarak getirmesinin altında yatan tek neden de görsel veya kurgusal başarısı değildir. Büyük Buhran modern iktisat tarihinin en büyük krizi olarak görünmekle beraber, yaşanmış tek kriz değildir ve her zaman aynı nedenlerle olmasa bile aynı sonuçları doğuran krizler yaşanmıştır ve yaşanacaktır. Küresel ölçekte yaşanan gelir dağılımı adaletsizliği, işsizlik, sefalet gibi kavramlar dünyada ekonomik gerçekler olarak kabul edilmektedir. Bunun bizi götürdüğü sonuç Modern Zamanlar’ın aslında bugün de yaşandığı gerçeğidir.

KAYNAKÇA

- Ay, H. Uçar, Ö. (2015). Üç Küresel Ekonomik Krizin Analizi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 1*, 11-33
- Burke, P. (2001). *Eyewitnessing The Uses of Images as Historical Evidence*. London: Reaktion Books Ltd.
- Bakırtaş, I. Tekinşen, İ. 12. Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:12*, 83-100
- Erbay, R.E. Hemen, B. (2019). 1929 Ekonomik Buhranı'nın Türk Ekonomisi'ne Etkileri ve Buhran Döneminde Keynesyen Yaklaşım, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 2019: 05 (03)*, 124-131.
- Gower, H., Jast, L. S., & Topley, W. W. (1916). *The Camera as Historian*. New York: F.A. Stokes Co.
- Gümüş, M. (2019). *Politik Sinemada İşçi Temalarının İşlenişi: Ken Loach Sineması*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Koçak Göknül Nur ve diğ. (2019). Charlie'nin Modern Zamanlar'ından, Google'ın Genç Çıracıklar'ına; İş Yaşamında Gelenekselden Rekreatife Geçiş. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 836-846.
- Nowell-Smith, G. (1996). *The Oxford History of World Cinema*. New York: Oxford University Press.
- Orhan, K. (2010). "Modern Zamanlar" Filmi ve Dönemsel Bir Çalışma İlişkileri Yorumlaması. *Çalışma ve Toplum* , 133-152.
- Pamuk, Ş. (2012). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi. (10. Baskı). Yapı Kredi Yayınları: İstanbul
- <https://www.imdb.com/title/tt0027977/>
- Ünal, E. (2012). Düzenleme Teorisi: Büyük Buhran ve 2008 Krizi, *Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt: 4, No: 1*, 33-44
- Tabakoğlu, A. (2015). *Türk İktisat Tarihi* (XIII b.). İstanbul: Dergâh Yayınları.